

U.1981B.277

Almindelige emner 9

Normers gyldighed og gældende ret

Af lektor Jes Bjarup

1. Ifølge Alf Ross er der et særligt problem vedrørende verifikationen af retsvidenskabelige påstande, der omhandler visse kompetencenormer, som f.eks. bestemmelsen i grundloven af 1915 af § 51 (nu § 41 stk. 2).[1]Dermed er det for Ross også et særligt problem, om disse kompetencenormer er bestanddele af gældende ret. Ross's opfattelse har givet anledning til en disput mellem Preben Stuer Lauridsen og Ole Krarup.[2]Lauridsen betragter Ross's problem som et skinproblem, da der er tale om samme verifikationsprocedure for retsvidenskabelige påstande, der omhandler forholdsnormer og kompetencenormer. Herefter konkluderer Lauridsen, at alle kompetencenormer er bestanddele af gældende ret. Over for Lauridsen bestrider Krarup, at der er tale om et skinproblem og henviser til, at Ross (i DS) nærmere har redegjort for de metodiske spørgsmål, der rejser sig ved verifikationen af påstande om kompetencenormer, hvilket Lauridsen ikke har taget hensyn til. Det er således stadig et tvivlsomt spørgsmål, om kompetencenormer er bestanddele af gældende ret. I sit svar til Krarup fastholder Lauridsen sin opfattelse.

Jeg skal i denne artikel forsøge at godtgøre, at såvel Lauridsens som Krarups besvarelser er uholdbare. Begge forfattere tager udgangspunkt i Ross's retsteori. Men efter min mening overser både Lauridsen og Krarup, at ifølge Ross kan der ikke blive tale om verifikation af påstande om forholds- og kompetencenormers gyldighed, da begrebet »gyldighed« er et meningsløst begreb. Ifølge Ross kan der kun være tale om verifikation af påstande, der omhandler forholds- og kompetencenormers gælden eller virksomhed. En redegørelse for Ross's retsteori er derfor nødvendig, afsnit 2. På grundlag heraf skal

278

jeg godtgøre, hvad der er holdbart og uholdbart hos Lauridsen og Krarup, afsnit 3. Som afslutning skal jeg påpege, men ikke udvikle, at problemet om kompetence og dennes udøvelse rejser vigtige, men helt forskellige spørgsmål, afsnit 4.

2. *Ross's retsteori.* Ross er påvirket af den logiske positivisme. Denne filosofiske retning er af betydning for Ross's udarbejdelse af sin »realistiske retslære« (Ross, RR, p. 79, jfr. p. 3).[3]For Ross gives der »ikke anden holdbar erkendelse end den videnskabelige« erkendelse (Ross, RR, p. 386). Denne videnskabelige erkendelse er enten logisk-matematisk erkendelse eller empirisk erkendelse.

Den empiriske erkendelse vedrører virkeligheden og er »efter sin natur indsigt i empiriske kendsgerninger og deres lovmæssige, funktionelle sammenhæng« (Ross, RR, p. 386). Skal retsvidenskabelig erkendelse være udtryk for en holdbar erkendelse af virkeligheden, så kan denne erkendelse kun være empirisk erkendelse. Denne erkendelse finder udtryk i empiriske påstande, der omhandler en »social virkelighed« (Ross, RR, p. 39). Det er en retsfilosofisk opgave at undersøge, om de i retsvidenskaben fremsatte udsagn er udtryk for sådanne empiriske påstande, eller dette ikke er tilfældet. Som Ross skriver: »Retsfilosofiens genstand er ikke retten, nogen del eller side af denne, men retsvidenskaben« (Ross, RR, p. 35). Dette er helt i overensstemmelse med den logiske positivismes opfattelse af filosofiens arbejdsområde.[4]Det er også en konsekvens af, at Ross mener at kunne fastslå, at alle retsregler, såvel kompetencenormer som forholdsnormer,[5]er direktiver. Ross bestemmer, direktiver er »ytringer uden repræsentativ mening, men med påvirkningsintention (Ross, RR, p. 18).[6]Da rets-

regler savner repræsentativ mening, kan der ikke være tale om, at der kan bestå logiske sammenhænge mellem disse former for ytringer. Ligeledes vil det være en misforståelse at beskæftige sig med retsreglernes logiske meningsindhold, når den retsfilosofiske analyse viser, at retsregler er direktiver, der ikke har noget logisk meningsindhold.[7]Dermed må Ross også forkaste den traditionelle opfattelse af retsvidenskaben som en disciplin, hvis påstande om retsnormer omhandler retsnormernes meningsindhold! Det kunne herimod indvendes, at Ross dog taler om, at »'dansk ret' udgør en udelelig meningssammenhæng« (Ross, RR, p. 46), og at »det hele retssystem (er) en meningssammenhæng af privatretlige og offentligretlige regler, der verificeres under et« (Ross, RR, p. 49). Men med »meningssammenhæng« forstår Ross her den kausale sammenhæng af socialpsykologisk karakter, som består mellem retsregel (direktiv) som årsag og den derved fremkaldte adfærd hos dommeren som virkning, hvor direktivet alene har den sociale funktion at virke som påtrykningsmiddel. Som Ross selv skriver: »Loven skrives ikke for at meddele teoretiske sandheder, men for umiddelbart at påvirke mennesker - dommere og borgere - til en vis handlemåde, altså dirigere dem. Rigsdagen er ikke et informationsbureau, men en central for social direktion« (Ross, RR, p. 19).[8]Når Ross på denne baggrund analyserer retsvidenskabelige udsagn er hans opfattelse på forhånd, at retsvidenskabelige udsagn kun kan være videnskabelige udsagn, hvis disse tydes som erfaringsvidenskabelige påstande om retsreglernes sociale funktion.[9]Sådanne påstande kan umuligt være påstande om retsreglernes normative funktion, deres gyldighed, for begrebet »gyldighed« er - logisk set - meningsløst.[10]Begrebet

279

»gyldighed« må, for at være et logisk set meningsfuldt begreb, der indgår i retsvidenskabelige påstande eller udsagn, omtydes, således at dets »logiske meningsindhold er identisk med de umiddelbare erfaringer, gennem hvilke det efterprøves, om udsagnet er sandt eller ej« (Ross, RR, p. 52). Fra at være et normativt begreb, omtyder Ross begrebet »gyldighed« til et empirisk begreb, der er ensbetydende med »udtryk for visse reale psykologiske oplevelser« (DS, I, p. 153).

Når dette indses er det også givet, at retsvidenskabelige påstande om forholdsnormer og kompetencenormer kun kan være erfaringsvidenskabelige påstande om retsregler som udtryk for reale psykologiske oplevelser, der forefindes hos visse mennesker, nemlig hos mennesker der har kompetence til at udstede direktiver eller hos borgerne. Ross mener her, at kun de psykologiske oplevelser hos myndigheds personer kan komme i betragtning, da alle retsregler er rettet til myndighederne, navnlig domstolene (Ross, RR, p. 45, jfr. p. 67).[11]Retsvidenskabelige påstande om, at normer er gældende ret, er dermed påstande om, at disse personers adfærd er bestemt af normer, som kan være kausalt virksomme for de trufne beslutninger. Problemet er alene et empirisk problem, nemlig hvilken funktionel sammenhæng er der mellem »Rigsdagens sociale direktion« og »menneskers adfærd«? De retsvidenskabelige udsagn herom må, for at være meningsfulde empiriske udsagn, implicere en verifikationsprocedure. Denne angår, »hvorledes man skal gå frem for at efterprøve udsagnets sandhed og definerer samtidig dets meningsindhold« (Ross, RR, p. 52). Ross mener, at denne verifikationsprocedure for påstande om forholdsnormer angår

erfaringer om domstolens handlemåde. For påstande om kompetencenormer er der også tale om anvendelse af denne verifikationsprocedure i det omfang en kompetencenorm kan reduceres til en forholdsnorm, eller kompetencenormen har ugyldighedsvirkning, som domstolene kan efterprøve (se Ross, RR, p. 45, jfr. p. 65.).[12]

Tilbage bliver alene som et særskilt problem verifikationen af påstande om de kompetencenormer, domstolene ikke kan efterprøve, f.eks. Grl. § 41, stk. 2[13] og andre grundlovsbestemmelser (jfr. Ross, DS, p. 39, og PST, I, p. 340). Kan en verifikationsprocedure for disse påstande ikke angives, indebærer det ifølge Ross, at »vi står fuldstændig hjælpeløse i spørgsmålet om udsagnet er sandt eller falsk. Sådanne udsagn siges at savne (logisk) mening og kaldes metafysiske« (Ross, RR, p. 52). For Ross og hans »realistiske retslære« er det måske ikke svært at måtte indrømme, at påstande om disse normer er metafysiske udsagn (jfr. Ross, RR, p. 6). Retsfilosofisk analyse går jo efter Ross netop ud på at »afsløre magi kamoufleret som rationel tænkning«.[14]

Men når Ross selv skal skrive en fremstilling af dansk statsret, hvis udsagn netop omhandler sådanne kompetencenormer, bliver det til et problem. Ross's løsning på dette problem er, at verifikationsproceduren for disse udsagn angår »de øverste statsorganers« handlemåde (Ross, DS, I, p. 41). Herefter er Ross's udsagn ikke længere metafysiske udsagn, men meningsfulde empiriske påstande om grundlovens bestemmelser og deres sociale funktion. Det må dog bemærkes, at disse påstande ikke er påstande om meningsindholdet i grundlovens bestemmelser, thi disse er jo direktiver. Det er derimod påstande om visse kvalificerede personers handlemåde (dommere, ministre, folketingsmænd, embedsmænd i administrationen).[15] Og »gyldighed« af grundlovens bestemmelser omtolker Ross til at betyde, om bestemmelserne er psykologisk virksomme. Herefter kan Ross formulere sin målestok for verifikationen af påstande om normer. Sådanne påstande er sande, hvis to betingelser er opfyldt:

280

»1) at den effektivt efterleves af de øverste statsorganer

2) at dette sker, fordi reglen af disse opleves som retligt forpligtende« (DS, I, p. 41)[16]

Da de personer, der beklæder de øverste statsorganer, selv er herre over om deres psykologiske oplevelser skal betragtes som retligt forpligtende eller ej, er betingelse 2 overflødig.[17] Tilbage er da alene betingelse 1, altså en påstand om en kompetencenorm er sand, såfremt normen effektivt efterleves af de øverste statsorganer. Hermed skulle problemet om verifikationen af påstanden om Grl. § 41, stk. 2 også være løst.

Det afgørende kriterium for den tilsvarende retsvidenskabelige påstands sandhedsværdi er om folketingets formand effektivt efterlever og påser overholdelsen af denne bestemmelse, idet der efter Ross's opfattelse alene er tale om en »intern ordensforskrift« (DS, I, p. 326). Kan Grl. § 41, stk. 2 som en »intern ordensforskrift« opfattes som en bestanddel af gældende ret? I overensstemmelse med Ross's synspunkt, at »lovgivningsakten ikke er retsanvendelse« (DS, I, p. 243), må dette spørgsmål besvares benægtende. Hvis dette er korrekt, så følger også, at lovgiveren ikke kan være retligt bundet af grundlovens bestemmelser. Kompetencenormer om fremgangsmåden for stiftelsen af retsregler »indtager en særstilling (Ross, RR, p. 66). Derfor er der et særligt problem vedrørende verifikationen af tilsvarende retsvidenskabelige påstande. En konsekvens af Ross's opfattelse er, at der ikke består nogen forskel mellem den kompetence, der hviler på retsregler, og den kompetence, der hviler på tvang (jfr. DS I, p. 152).[18] Afgørende er alene om den personkreds, der faktisk er i besiddelse af kompetence, er i stand til at opretholde en social orden baseret på effektiv påvirkning af dommere og borgerne i kraft af ytringer uden logisk meningsindhold, der, om fornødent, kan håndhæves ved tvang. Er dette tilfældet, er normerne virksomme, og kun herom giver retsvidenskaben information. Det er derfor »tomt ordgyderi«[19] at fastholde, at kompetencenormer

som Grl. § 41, stk. 2 er en retlig betingelse for stiftelse af retsregler. For Ross beror forskellen mellem landevejsrøver og kongens foged på hvem, der er i besiddelse af et effektivt magtapparat. Og det er kongens foged ifølge Ross.

3. *Lauridsen contra Krarup*. Lauridsen og Krarup har udvekslet bemærkninger vedrørende problemet om kompetencenormer og gældende ret eller ej. Lauridsen mener, at Ross beskæftiger sig med et skinproblem, når Ross drøfter, hvorledes påstande om kompetencenormer verificeres. Omvendt mener Krarup, at der er tale om et ægte problem, og »der er håb for den der ulejliger sig med at læse - Alf Ross« (OK, p. 84). Af afsnit 2 fremgår, at der ikke er noget håb for læseren, i hvert fald ikke for den læser, der er interesseret i Krarups problem, nemlig »at formulere en rimelig målestok for de dunkle kompetencenormers gyldighed« (OK, p. 84). Det problem beskæftiger Ross sig ikke med, da »gyldighed« er et metafysisk begreb, der savner enhver relevans i en realistisk, d.v.s. empirisk, retsvidenskab. Krarups problem anser Ross for et skinproblem! Det er derfor misvisende, at Krarup henviser »den der er uforberedt« til at læse - Alf Ross. Men Krarup har ret i, at der er tale om et ægte problem. Dette problem omhandler det normative problem, om der kan formuleres kriterier for verifikation af påstande, der omhandler retsreglernes normative funktion og deres logiske sammenhæng. Det kan ikke løses ved hjælp af Ross, men må finde sin løsning, om muligt, på trods af Ross.[20] Krarups besvarelse er derfor uholdbar.

Men Krarup har ret i, at der er et ægte problem for Ross vedrørende verifikation af erfaringsvidenskabelige påstande om kompetencenormers sociale funktion. Det løses ikke af Lauridsen og hans besvarelse er derfor uholdbar. Lauridsens svar er også uholdbart, idet han ikke skelner mellem problemet om verifikation af påstande, der omhandler normers gyldighed og problemet om verifikation af påstande om normers gælden eller virksomhed.

281

Lauridsen beskæftiger sig - som Ross - alene med det sidstnævnte problem. Lauridsen mener, at dette er et skinproblem, fordi der, »rigtigt forstået, intet særligt verifikationsproblem er forbundet med kompetencenormerne, uanset om disse er eller ikke er udstyret med ugyldighedsvirkning og/eller ansvar« (PSL, I, p. 343, jfr. p. 341). »Rigtigt forstået« kan alle normer nemlig reduceres til forholdsnormer, og der er intet særskilt problem vedrørende tilsvarende retsvidenskabelige påstandes verifikation. Disse påstande er sande, såfremt normerne bringes i anvendelse i retspraksis og på samme måde efterprøves påstande om kompetencenormer (jfr. PSL, I, p. 341). En påstand om Grl. § 41, stk. 2 verificeres således ved at domstolene lægger en forholdsnorm til grund for deres retsafgørelse og »så stadfæstes, hvad man ikke tidligere har indset, hermed samtidig med nødvendighed gyldigheden af en anden kompetencenorm, nemlig den forholdsnorm fra hvilken forholdsnorm x kan udledes« (PSL, I, p. 342). Hermed ligger Grl. § 41, stk. 2 inden for »vor normale opfattelse af hvad ret er« (PSL, I, p. 341). Som eksempel anfører Lauridsen tillige at skulle Grl. § 41, stk. 2 (= y1) blive erstattet af en anden kompetencenorm (= y2), hvis indhold er, at et lovforslag kan vedtages som lov, når det har været behandlet to gange, så kan en påstand om y2 verificeres ved en påstand, om den på dette grundlag udstedte norm x lægges til grund for en retsafgørelse. Hvad man ikke tidligere har indset er, at når normen x anvendes i retspraksis, indebærer dette med nødvendighed gyldigheden af y2 (PSL, I, p. 343, jfr. II, p. 112). Ligger det også inden for »vor normale opfattelse af hvad ret er«? Lauridsens svar må blive bekræftende, for det er en konsekvens af hans påstand, »at der til en hvilken som helst forholdsnorm, som anvendes i praksis, med nødvendighed er knyttet en kompetencenorm. Og denne kompetencenorm må selvsagt være gyldig, hvis forholdsnormen overhovedet bringes i anvendelse (PSL, I, p. 343). Lauridsen forudsætter altså, at y2 »selvsagt er gyldig«.

Krarup indvender korrekt, at der her er tale om en cirkelslutning. Problemet er jo netop, om det er y2 eller y1, der er gyldige kompetencenormer. Og det problem løser Lauridsen ikke. Lauridsen overser, at fra den omstændighed, at en forholdsnorm lægges til grund, så stadfæstes med nødvendighed kun, at der gøres krav på kompetence. Det følger ingenlunde, at denne kompetence er en gyldig kompetence. Det kunne jo tænkes som en logisk mulighed, at myndigheden handler i modstrid med sin kompetence. Dette betragter Lauridsen som en logisk umulighed, hvilket hans eget eksempel med y1 og y2 illustrerer (PSL, II, p. 112). Det er denne logiske mulighed, der er af betydning for retsvidenskaben som en normativ disciplin. Når det ifølge Lauridsens analyse er en logisk umulighed at handle i modstrid med en kompetence, så bortfalder også den retsdogmatiske/retspolitiske problemstilling.[21] Denne må afløses af en derfra forskellig problemstilling, der vedrører normers sociale funktion, deres gælden eller virksomhed. Men også her er Lauridsens svar uholdbart, da han indrømmer, at kompetencenormer ikke nødvendigvis udnyttes i praksis (PSL, I, p. 341). Hvorledes kan man da fremsætte verificerbare påstande om disse normer? Ross henviser her til de øverste statsorganers handlemåde, som Krarup rigtigt påpeger i sin kritik af Lauridsens ufuldstændige kildegrundlag (OK, p. 84).

Som svar på denne kritik anfører Lauridsen, at Ross, »når han læses med forståelse«, beskæftiger sig med forskellige problemer i »Om Ret og Retfærdighed« og »Dansk Statsforfatningsret«. Dette er, når Ross »læses med forståelse« uholdbart, hvilket kan ses af Ross's egne henvisninger.[22] Der er intet til hinder for at beskæftige sig med retsfilosofiske spørgsmål i Dansk Statsforfatningsret og omvendt beskæftige sig med sociologi i Om Ret og Retfærdighed, hvilket Ross også gør. Lauridsens svar er derfor uholdbart. Det er også uholdbart, når Lauridsen mener, at Ross (i DS) beskæftiger sig med »det fundamentale spørgsmål vedrørende gyldigheden af vort retssystems basisnormer, d.v.s. de normer, hvorfra hele retsordenen udleder sin gyldighed og dermed i sidste instans af alle retsregler overhovedet« (PSL, II, p. 113). Om det er udtryk for at læse Ross »med forståelse«, er tvivlsomt, al den stund Ross's forfatterskab er et opgør med »gyldighedsbegrebet«, der forkastes som metafysik! Og Lauridsens problem, »Ret og tvang« (jfr. PSL, II), er for Ross uden mening. Lauridsen har ret i, at der er »fundamentale spørgsmål vedrørende gyldigheden af vort retssystems basisnormer«, men disse

282

spørgsmål afvises jo af Ross og løses næppe, som Lauridsens korte bemærkninger herom antyder, ved at henvise til lov om vareforsyningen (PSL, II, p. 113).

4. Disputten mellem Lauridsen og Krarup kan forekomme teoretisk og uden praktisk interesse. Denne opfattelse vil dog være udtryk for en misforståelse. Spørgsmål om kompetence og udøvelse heraf er vigtige spørgsmål. Men det er her af betydning at indse, at spørgsmål om kompetence og kompetenceudøvelse rejser forskellige spørgsmål, der derfor kræver forskellige svar og dermed også forskellige kriterier til afgørelse af, om de givne svar er relevante eller irrelevante. Der må således skelnes mellem i hvert fald tre forskellige problemkredse, nemlig

- (1) retlige spørgsmål om normativ kompetence, dennes retmæssighed og retsreglers normative funktion,
- (2) empiriske spørgsmål om den faktiske kompetence, dennes udøvelse og retsreglers sociale funktion,
- (3) spørgsmål om normativ og faktisk kompetence og dennes udøvelse kan kritiseres eller retfærdiggøres, og i bekræftende fald på hvilket grundlag.

Ud fra sit syn på videnskab behandler Ross alene problemkreds 2. For en jurist er det imidlertid snarere problemkreds 1, der har interesse.

Ved at begrænse sig til problemkreds 2 har Ross - og den der accepterer og følger hans retsteori - afskåret sig fra kernepunkterne i problemet om kompetence eller rettens gyldighed, nemlig dels problemkreds 1, hvor der er tale om spørgsmål om retsregler som et system af regler, der besidder et normativt meningsindhold, retssystemets eksistens, identitet og struktur samt forholdet mellem normativ kompetence og menneskers rettigheder og forpligtelser, dels problemkreds 3, hvor der er tale om spørgsmål om kritik og/eller retfærdiggørelse af retssystemet og normativ kompetence.

Man skal derfor kun læse Ross for derved at blive i stand til at gøre op med hans »realistiske retslære« og afløre dens magi, der må erstattes med rationel tænkning om, og kritik af, kompetence og dens udøvelse.

1. *Alf Ross*, Om Ret og Retfærdighed, København 1953, uforandret optryk, København 1966, p. 65 f. (Herefter forkortet RR); *samme*, Dansk Statsforfatningsret, Bd. 1, 2. gennearbejdede udgave, København 1966, p. 39 og p. 326. (Herefter forkortet DS).
2. *Preben Stuer Lauridsen*, Er kompetencenormer gældende ret? UfR 1980B, p. 339-344. (Herefter forkortet PSL, I); *Ole Krarup*, Kompetencenormer og gældende ret, UfR 1981 B, p. 82-84. (Herefter forkortet OK); *Preben Stuer Lauridsen*, Ret og tvang, UfR 1981 B, p. 110-114. (Herefter forkortet PSL, II).
3. Hermed afviger Ross fra andre skandinaviske realister som Hagerström, Lundstedt, Olivecrona, se min bog »Skandinavischer Realismus«, Kolleg Rechtslehre, Bd. 3, 1, Freiburg 1979. Dette overser Lauridsen, når han påstår, at Ross's retslære kaldet »den juridiske prognoseteori« hører til »den skandinaviske retsrealismes kendetegn« (PSL, I, p. 339). Hverken Hagerström eller Olivecrona tilslutter sig denne teori, der tværtimod forkastes, se min bog p. 126 og p. 155.
4. En anden sag er, at Ross ikke konsekvent gennemfører dette synspunkt, se f.eks. RR, p. 39, jfr. p. 82 sammenholdt med p. 43.
5. Ross anvender (RR og DS) »regel« og »norm« som synonyme, heri følger jeg Ross, jfr. også PSL, I, p. 340.
6. For Ross er »repræsentativ mening« synonymt med »logisk mening«, RR, p. 53, og »deskriptiv mening«, RR, p. 402. Heraf følger, at retsregler savner logisk mening. Dette overses af Lauridsen, se f.eks. PSL, II, p. 111. Ross's opfattelse er næppe holdbar, og Ross gennemfører den heller ikke konsekvent, men det skal ikke drøftes i denne artikel.
7. Jfr. *Alf Ross*, Directives and Norms, London 1968, p. 80 f., og Ross UfR 1975 B p. 230.
8. Dette får tilslutning hos *Preben Stuer Lauridsen*, Retslæren, København 1977, p. 273. Men herved overses ganske reglernes normative funktion, ligesom det overses, at der ikke er tale om enten meddelelse eller påvirkning, men derimod om både meddelelse og påvirkning.
9. Jfr. at Ross tolker Ussings udsagn om Vxl. § 28, stk. 1 som en erfaringsvidenskabelig påstand om, hvorledes domstolene vil handle. Ross ser ganske bort fra, at Ussing selv har en anden opfattelse: »Ved gældende ret sigter jeg til de regler, der efter min mening egner sig til nu for tiden at anvendes af de retsudøvende myndigheder« (Dansk Obligationsret, Almindelig Del, 3. udgave, København 1946, p. 2). Ussings opfattelse er for Ross ensbetydende med, at Ussings bøger ikke kan betragtes som videnskab, jfr. Ross, RR, p. 19.
10. Jfr. Ross: The idea of the »validity« or the »binding force« of law has no place in empirical science. It is nothing but the pseudo-rationalization of certain psychological experiences, certain feelings and attitudes toward the legal »authorities« and the legal order«, California Law Review, vol. 45, 1957, p. 568.
11. Denne opfattelse, som Ross har overtaget fra Kelsen, fastholder Ross dog ikke, se Ross, RR, p. 249, hvilket overses af Lauridsen (PSL, I, p. 343 f.). Ross og Lauridsen overser, at det er én sag at afgøre, hvem der er reglens adressat, en ganske anden sag er at afgøre, hvem der er omfattet af reglen. Disse spørgsmål skal i øvrigt ikke drøftes i denne artikel.

12. Når Ross i denne forbindelse taler om ugyldighed, tænkes der på det normative begreb, som Ross jo mener er metafysisk.
13. Forudsætningen er, at domstolene ikke kan efterprøve iagttagelsen af Grl. § 41, stk. 2; men det kan diskuteres. *Max Sørensen*, Statsret, København 1969, p. 169, mener, at domstolene kan efterprøve, om bestemmelsen er overholdt; se for en begrundelse *C. Ussing*, Om Domstolenes Forhold til den lovgivende Magt efter Grundloven, Tidsskrift for Retsvæsen, Bd. 1, 1863, p. 214 ff., p. 250, men herimod, *A. W. Scheel*, Privatrettens almindelige Del, København 1865, p. 14 f.
14. *Ole Krarup*, UfR 1967 B, p. 11.
15. Såfremt Ross's udsagn i »Dansk Statsforfatningsret« opfattes som. udsagn om grundlovens logiske meningsindhold, så er der tale om, at Ross modsiger sig selv. En påvisning heraf ligger udenfor denne artikel.
16. Hvilken form for pligt, der her er tale om, må efter Ross's egen analyse være tvivlsomt, jfr. Ross, RR, p. 196 og p. 198.
17. Dette følger af, hvad Ross skriver DS, p. 182, jfr. p. 38. Ross overser fuldstændig, at der er forskel mellem en oplevelse af pligt og at være forpligtet.
18. Dette er dog i modstrid med, hvad Ross andetsteds anfører, nemlig at »lovgiveren er bundet af grundlovens regler«, DS, p. 223. Hvis lovgiveren er bundet af grundlovens regler, så følger, at lovgivningsakten er retsanvendelse, nemlig af grundloven. Ross's Statsret lider således af en indre modsigelse. Og fra en modsigelse kan udledes hvad som helst.
19. Jfr. Ross, RR, p. 64 f.
20. Et opgør med Ross's retsteori ligger udenfor rammerne af denne artikel.
21. Hvis Lauridsen vil opretholde denne problemstilling som meningsfuld, må han forudsætte gyldigheden af Grl. § 41, stk. 2 (= y1), men hvad bliver da kriteriet for gyldighed? Det kan jo ikke være domstolenes retsanvendelse.
22. Se også *Torkil Opsahl*, En moderne forfatning under debatt. TfR 1962, p. 282 ff. p. 307, med henvisninger.